

och kvinnors roll i religionen, men dessa aspekter har i stället fått behandlas under andra rubriker. Överlag är detta dock ett mycket läsvärt och välkommet bidrag till den engelskspråkiga hinduismilitteraturen.

Martin Gansten

Melissa Raphael: *The Female Face of God in Auschwitz. A Jewish feminist theology of the Holocaust (Religion and Gender)*. 228 sid. Routledge, London and New York 2003.

Vad gjorde Gud när Förintelsen pågick? Fanns det judiska folkets Gud i Auschwitz? Är det möjligt att skapa judisk teologi, och vara troende jude, efter Förintelsen?

Frågorna bearbetas i judisk *post-Holocaust theology*. 2003 kom det första feministteologiska arbetet: *The Female Face of God in Auschwitz* av Melissa Raphael, brittisk, judisk teolog f 1960, numera «Professor of Jewish Theology» vid Gloucestershire University.

Efter *Introduction* om kontext, utgångspunkter, uppläggning ges i kap. 1–2 feministisk kritik av tidigare *post-Holocaust theology*. (Indirekt får den som inte kan fältet en orientering.) I tidigare *post-Holocaust theology* är judiska män i centrum som de som trots allt bar traditionen och den mänskliga värdigheten. I *The Female Face* är kvinnor i centrum, som ska visas nedan.

I tidigare *post-Holocaust theology* är gudsbilden patriarkal: Gud som makt, som Härskare. Frågan är varför denne Gud inte visade sin makt i Förintelsens tid och räddade sitt folk.

Ett svar är att Gud dolt sitt ansikte, vilket kan ses som ett mysterium eller som att Gud drog sig tillbaka för att inte inkräkta på den mänskliga friheten. Raphael avvisar dessa svar då de gör Gud delansvarig för Förintelsen. Ett annat svar är att Gud är död. Mot detta invänder Raphael att en viss *gudsbild* dött, den patriarkale guden. Han höll inte vad Han lovade och är alltför lik den makt som skapade Auschwitz. Det innebär inte att Gud själv är död.

I kap. 3-6 utformar Raphael sitt svar. Överlevande kvinnors nedtecknade minnen är centrala. De läses tillsammans med texter ur judisk tradition så att texterna belyser varandra: mystikens texter, Hebreiska Bibeln, Talmud, judisk feministteologi, tidigare *post-Holocaust theology*.

The Female Face är alltså inte en rekonstruktion av kvinnors erfarenheter i Auschwitz och vill inte tala för de kvinnor som var där. Raphael gör en tolkande, konstruktiv teologi där de marginaliserades erfarenheter förs in i teologiskt arbete. Detta ger möjlighet att kalka frågorna om Gud och Auschwitz på ett nytt sätt.

Det svar Raphael själv ger kan här bara ofullkomligt antydast. Hon läser kvinnornas berättelser i ljuset av läran om *Shekinah* (Guds närvaro som följer folket i exilen). Då *Shekinah* är grammatiskt femininum kan det bli ett feminint namn för Gud. Detta sker i judisk feministteologi: Gud är *Shekinah* «Hon som bor ibland oss». Om Gud är närvaro vart folket än förs fanns Gud i Auschwitz, men var inte delansvarig.

Berättelserna ger exempel på kvinnors gemenskap med kvinnor och barn, på solidaritet och omsorg. De försökte tvätta av varandra, dela mat, ge barn trygghet, se varandra som människor. I ljuset av tanken på *Shekinah*, feministiskt tolkad, blir dessa medmänsklighetens handlingar mer än medmänsklighet. Den kvinnliga omsorg som marginaliserats i historieskrivning och religiös utövning blir här centrum, för genom den bjöds Gud in till den plats där Gud stängts ute. Gud hade inte dolt sitt ansikte, men det doldes av smuts när Guds avbilder doldes av smuts. När kvinnor såg varandra genom smutsen, när de torkade bort smuts från varandras ansikten, återspeglades Guds ansikte i deras. Omsorgen var också motstånd. Att torka ett smutsigt ansikte med snö är motstånd mot att människor berövas sin mänsklighet, motstånd mot att Guds avbild döljs av smuts och motstånd mot att Gudsfolket gjordes orent, oheligt.

Raphael förnekar inte att det också fanns kvinnor som utövade våld, enbart kämpade för sin egen överlevnad eller bröts ner till apati. Men i allt som Auschwitz var fanns också något annat. Gud fanns där, inte som övermakt utan som närvaro — *Shekinah*, Hon som bor ibland oss — och den närvaron förmedlades genom kvinnlig omsorg och närvaro.

Detta svar utvecklas och fördjupas i kap. 3-6. Kap. 6 tecknar också en teologi för dem som nu vill «göra världen hel» (*tikkun olam*). Boken avslutas med en feministisk *maaseh* — traditionell judisk berättelse med drag av allegori, folksaga, magi och religiös myt — som på ett annat sätt gestaltar Raphaels svar på frågorna om Gud och Auschwitz.

The Female Face är betydelsefull då för första gången feministiska perspektiv förs in i *post-Holocaust theology* och bearbetning av Förintelsen i judisk feministteologi. Det blir därmed tydligt att feministteologi inte är ett eget hörn i teologin — om nu någon tror det — utan bidrar till teologisk bearbetning av de mest centrala och svåra teologiska frågorna.

The Female Face är en distinkt judisk teologi, som inom judiska tolkningsramar reflekterar över det judiska folkets lidande vid en viss tid i historien. Samtidigt är den en bok för alla som vill läsa feministisk teologi och för alla som vill fördjupas i reflektionen över Guds förhållande till mänskligt lidande. Trots att Raphaels svar inte utan vidare kan införlivas i kristen teologi rymmer det mycket som jag tror kan integreras

i kristen reflektion — om vi därigenom inte förnekar dess judiskhet.

Att jag rekommenderar boken, och är tilltalad av dess svar, betyder inte att jag anser den vara invändningsfri. Betoningen av kvinnlig omsorg väcker frågan: utgår Raphael från och befäster patriarkala stereotyper? Själv bemöter hon detta främst med att betona att det «kvinnliga» inte är biologiskt givet utan också kan utövas av män, samt med tanken på omsorg som motstånd. Räcker det? Å andra sidan: vad är alternativet när det gäller just Gud och Auschwitz?

En annan fråga som boken väckt är om Raphael — eller vem det vara månde — får använda andras ner-teknade minnen i sina egna projekt som den andre kanske inte velat vara del i. Överlevare har invänt att allt de mötte i Auschwitz var hunger, törst och köld.

Så kan vi fortsätta ställa frågor utifrån *The Female Face* om allt från historisk metod till Guds existens. Raphael diskuterar fortlöpande med möjliga och faktiska kritiker, så att läsaren inbjuds till fortsatt reflektion. Därigenom blir *The Female Face* ett tydligt inlägg i ett samtal, som besvarar viktiga frågor och väcker nya. Därför hoppas jag denna bok får många läsare.

Hanna Stenström

James D.G. Dunn: *Jesus Remembered (Christianity in the Making, vol. 1), 1 019 sid. Eerdmans, Grand Rapids 2003.*

Denna bok är nr 1 i serien «Christianity in the Making», där Dunn i tre volymer vill beskriva kristendomens första 120 år, och den blev det arbete med vilket han avslutade sin akademiska bana som professor i Durham och sitt år som President i Studiorum Novi Testamenti Societas. I den första av bokens fem delar, «Faith and the Historical Jesus», tecknar förf. jesusforskningens historia och metodproblem i sex kapitel (9–136), för att sedan i «From the Gospels to Jesus» (137–336) gå igenom källorna och den historiska kontexten, och slutligen i kap. 10 sammanfatta de föregående 300 sidornas resonemang om detta och den historiska metoden.

Det mest notabla av Duns ställningstaganden i denna inledande metoddel är hans resoluta hävdande av jesustraditionens muntliga karaktär. Evangelierna skall inte ses som ett slags textlig motsvarighet till en arkeologisk *tell*, där varje skikt bygger på och förändrar det närmast föregående. Denna standardidé från 1900-talets jesusforskning innebär att vi skulle ha ett stort antal tolkande och vanställande filter mellan oss och den ursprungliga händelsen eller utsagan, vil-

ket skulle göra Jesus så gott som oåtkomlig för historisk kunskap. Men den bilden bygger på en grundlig missuppfattning om hur muntlig tradition fungerar. Där står varje «performance» av traditionen, formad av minnet hos dem som upplevde händelsen, i stort sett lika nära ursprunget. Och Dunn menar att vi i de tre första evangelierna på det hela taget kommer ganska nära «the original impact», dvs. intrycket av Jesu egen person. Det formulerade minnet av Jesus startade nämligen omedelbart, i hörandets stund, och fasthölls av en engagerad grupp människor som var Jesu «lärjungar» i kvalificerad mening. Och i den hängivna muntliga traditionsprocessen finns både kontrollerad fasthet i återgivandet av kärnan, det viktiga jesusordet, och variabilitet i detaljer och i den narrativa inramningen.

För svenska exegeter skapar Duns muntlighetso-rienterade perspektiv onekligen igenkännandets snarare än nyhetens glädje: detta påminner ju om vad man kallar «svensk traditionshistorisk syn» som funnits i ett halvt sekel. Dock är för Dunn traditionsprocessen fortfarande anonym, kollektiv och okontrollerad, och man saknar en diskussion av den centrala idén hos Gerhardsson, nämligen memoreringens roll i processen, som också vidareutvecklats av Byrskog (2000 och senare). Detta tillsammans med att Dunn trots sitt betonande av traditionsprocessens muntlighet ändå inte vill avstå från tvåkällshypotesen eller idén om en rejäl redaktionell bearbetning av traditionsmaterialen, ger intrycket av ett påbörjat men inte fullbordat uppbrott från det föregående seklets stelbenta källanalytiska synsätt.

Efter de inledande tio kapitlen är scenen iordningställd för den drygt 400 sidor långa, välinformerade och lärorika framställningen av Jesu verksamhet och syften i resten av boken. Efter en inledande diskussion av varför en historisk framställning av Jesus måste börja med Johannes Döparen och inte i krubban i Betlehem (kap. 11), placerar Dunn sitt kap. 12 om Guds Rike i Jesu förkunnelse som en portal till allt man kan och bör säga om vad Jesus gjorde och ville. Denna 100 sidor grundliga behandling av frågan om gudsriket innebär leder vidare till frågan för vem Jesus avsåg budskapet om gudsherraväldet (kap. 13) och vad ett accepterande av det innebar (= lärjungaskap, kap. 14).

Del IV om Jesu självförståelse delas mellan ett kapitel om hur andra uppfattade Jesu roll (kap. 15) och hur han själv såg sin roll i Riket (kap. 16), vilket i sin tur är en fråga som bara kan besvaras om man vet hur han såg på sin egen död (kap. 17). Detta svär mot metodkapitlens upprepade påstående att historisk forskning bara kan komma fram till «Jesus remembered» och inte till Jesus själv, men bekräftar att praktiken ibland är bättre än teorin, även inom vetenskapen. Till skillnad från John P. Meier (*A Marginal Jew*,